

*A kora újkori
női diskurzus
lehetőségei*

Női tapasztalat
a hosszú reformáció
kontextusában

Szerkesztette
GESZTELYI HERMINA
MÓRÉ TÜNDE

A kora újkori női diskurzus lehetőségei
Női tapasztalat a hosszú reformáció kontextusában

Reciti konferenciakötetek · 24

Sorozatszerkesztő

SZABÓ-REZNEK ESZTER

A kora újkori női diskurzus lehetőségei

Női tapasztalat
a hosszú reformáció kontextusában

Szerkesztette

GESZTELYI HERMINA
MÓRÉ TÜNDE

reciti
Budapest
2023

A kötet a Centre for Reformation Studies, Budapest munkatervének részeként készült, megjelenését a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont támogatta.

HUN
REN

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT

A borítón Jan Vermeer *Levéltíró és szobalány* (1670) című festményének részlete látható

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható. A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2630 953X
ISBN 978-615-6255-88-4
978-615-6255-89-1 (pdf)

Kiadja a Reciti,
HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet,
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
www.reciti.hu
Felelős kiadó: Kecskeméti Gábor,
a BTK Irodalomtudományi Intézetének igazgatója
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

Tartalom

GESZTELYI HERMINA–MÓRÉ TÜNDE Szerkesztői előszó	7
TÓTH ZSOMBOR Hosszú reformáció, világi tapasztalat és női diskurzus(ok) Néhány tanulság a nagyajtai Cserei és a bethleni Bethlen család nőtagjainak írás- és szöveghasználatáról (előtanulmány)	9
GYULAI ÉVA <i>Litterulas meas obortis conspersas lacrymis... accipies</i> Nagylucsei Dóczy Zsuzsanna tizenkettedik gyermeke szülésekor, egyben halálos ágyán írt levele férjéhez, Thököly Sebestyénhez (1596)	31
MÓRÉ TÜNDE A kegyes nemesasszony a temetési orációkban: Országh Ilona és Sembery Fruzsina	55
PAPP INGRID A nők családban betöltött szerepe a kora újkori biblikus cseh nyelvű művekben	73
HERNÁDY JUDIT Panasz és vigasztalódás Révay Erzsébet lírájában	81
GESZTELYI HERMINA Wesselényi Kata imádságai	95

PETRŐCZI ÉVA Lobkowitz Poppel Évától Lady Mary Wortley Montagu-ig	109
H. KAKUCSKA MÁRIA Gondolatok a „hosszú reformáció”-ról és a közoktatás, a nőnevelés atyjáról, Juan Luis Vivesről	119
Névmutató	135
A kötet szerzői	141

A nők családban betöltött szerepe a kora újkori biblikus cseh nyelvű művekben

Nőktől származó önelbeszélések csak elenyésző számban maradtak fenn a kora újkorból. A nő hivatásáról, feladatairól, a családban betöltött szerepéről, a szűz, a feleség és az özvegyasszony karakterjegyeiről általában férfiak (apák, férjek vagy lelkészek) leíró jellegű írásai a forrásaink, ezeken kívül csak elvétve találkozunk olyan, szintén férfiaktól származó írásokkal, amelyek a nők által kimondott szavakat vagy megélt történeteket hiteles módon közvetítenék. Ez a szerzőség, a műfajiság, a topikus jelleg és a retorikus megformáltság együttesen azt hozza magával, hogy az egyedi és partikuláris vonások a legjobb esetben is szinte szétszalazhatatlanul összekegyednek a társadalmi normák szerinti ideálképekkel, a hiteles történések a preformált elvárásokkal. Tanulmányomban Štefan Pilárik és Adam Wolfius Benešovský – egyikük Hungarus származású, másikuk Csehországból Magyarországra menekült evangélikus lelkész – művein keresztül mutatom be a lutheranizmus által helyesnek tartott női szerepeket. Gyakorlati lelkivezetésben és homiletikai normakövetésben kiformalódott szemléletük a családalapításban, a családi élet megszervezésében, a kegyes és erkölcsös életvitelben látta a női élethivatás kiteljesedését.

Štefan Pilárik a magyarországi Ocsován született többgenerációs papi család sarjaként.¹ Homiletikai praxisát prédikációinak megszerkesztésén kívül önéletrajzi műveiben is felhasználta, formailag és tartalmilag egyaránt követve bennük a 17. századi protestáns prédikációs gyakorlatot. Három önéletrajzi munkát írt

1 Pilárik életrajzának áttekintéséhez: STROMP László, „II. Pilárik István élete”, *Protestáns Szemle* 6 (1894): 622–645, 692–708; ZOVÁNYI Jenő, „Valami a Pilárikok családjáról és irodalmi működéséről”, *Protestáns Szemle* 15 (1903): 271–276; Edita Štěříková, *Stručně o pobělohorských exulantech* (Prága: Kalich, 2005), 54–55; Eva KOWALSKÁ, *Na dalekých cestách, v cudzích krajinách: Sociálny, kultúrny a politický rozmer konfesionalného exilu z Uhorska v 17. storočí* (Pozsony: Veda, 2014), 122.

hányatott sorsáról.² A Wittenbergben 1678-ban kiadott, német nyelvű *Currus Jehovae mirabilis* tizenhárom fejezetben mutatja be élete legfontosabb állomása-
it.³ Művében érinti az evangélikus papi család működésének, szokásainak, a nők
családon belül betöltött szerepének kérdését is. Szövegeinek fontos és visszatérő
női alakjai: édesanyja, felesége és leánya. Az édesanyjával, Anna Pilárikovával
szül. Mazurkovával az első fejezetben találkozunk először: három nappal
és három éjszakán keresztül zajló nehéz szülését beszéli el, és a környezete
kétkedését abban, hogy az anya és gyermeke túléli-e a szülést. A kora újkorban
a nők egyik legfontosabb feladata volt az anyaság, amire Pilárik autobiográfiai
művében többször visszatért mind anyjával, mind pedig feleségével kapcsolatban.
A lutheránus felfogás a családalapítást, az élet továbbadását a felnőtt nők és férfiak
fontos feladatának tartotta, még abban az esetben is, ha a nők élete a szülés során
sok esetben veszélybe került, sőt nemritkán előfordult, hogy a szülés halállal
végződött. Pilárik édesanyja azonban teljesíteni tudta szülői hivatását, hiszen
nem halt meg a szülés közben és fel tudta nevelni a gyermekeit. Halála évtize-
dekkel később következett be, körülményeit a hatodik fejezet beszéli el: „cse-
desen és boldogan elaludt Jézusában”. Édesanyjától elválaszthatatlan tulajdonság
ez a mélységes hit, amelyet halálakor is hangsúlyozni kívánt evangélikus prédika-
tor fia. Anna Piláriková halálának hírére összesereglettek az emberek több falu-
ból, amit azzal magyaráz a szöveg, hogy édesanyja a szegények anyja és gondozó-
ja volt. Amint látható, Anna családban betöltött anyai szerepe lelkesfeleségként
az egész közösségre kiterjedt. Támogatója, gondozója és anyja lett annak a közös-
ségnek, amelyet a férje vezetett, megtestesítve a lutheranizmus női élethivatását.

Ugyanezek az életesemények és szerepek ismétlődnek meg Pilárik felesége,
Euphrosina Piláriková szül. Paarin szerepeltetésekor. A második fejezet elbeszéli,
hogy édesapja megöregedett és szüksége volt segítségre, ezért az egyházköz-
ség elhívta őt a lelkészi helyére. Pilárik úgy döntött, hogy elfogadja a meghívást,
és télvíz idején útra kelt a hét hónapos várandós feleségével, akinél a megterhelő
úton megindult a szülés. A gyermek a szülést követően meghalt, az asszony há-
romnegyed évet betegeskedett. Pilárik tényszerűen meséli el felesége szülésének
és az azt követő eseményeknek a történetét. A szülők gyásszal való megküzdési
stratégiái különbözőek lehettek: Pilárik érzelemmentes tényközlése a kora újkori
magas gyermekhalandósággal magyarázható, a feleséget viszont mélyen megérin-

2 Štefán PILÁRIK, „Sors Pilarikiana”, in Štefán PILÁRIK, *Výber z diela*, szerk., Jozef MINÁRIK, Pa-
miatky staršej literatúry slovenskej 6, 125–170 (Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied,
1958); Štefán PILÁRIK, „Currus Jehovae mirabilis”, in PILÁRIK, *Výber z diela*, 177–276; Štefán PIL-
LÁRIK, „Turcico-Tartarica crudelitas”, in PILÁRIK, *Výber z diela*, 279–316.

3 PILÁRIK, „Currus Jehovae mirabilis”.

tette első gyermeke elvesztése. Azonban felgyógyulását követően az elvárt társadalmi szerepeknek megfelelően viselkedett: a férjét mindenben támogató feleség, majd több gyermek édesanyja lett.

Pilárik narrációjának kilencedik fejezetében elmeséli, hogy 1663-ban, tatár-török fogsága idején feleségét és gyermekeit a berencsi várba fogadták be. A kiszabadulását követően követet küldött feleségéhez az életben maradásának a hírével. A követ megérkezését azonban álom előzte meg. Az asszony azt álmodta, hogy „eljött hozzá egy koldus szétszaggatott ruhában, a kezében hozott egy nagyon fáradt és megviselt madarat, amit elvett tőle és gondozta, így rövid időn belül felépült.” A Pilárik megérkezését megjövendülő álomban is jól megragadhatóak azok a női szerepek, amelyeket a kora újkori társadalom elvárt a nőktől: a minden körülmények közötti helytállás, a szenvedők és a betegek ápolása. A nagyon fáradt és megviselt madár magát Pilárikot jelképezi, akit a fogság után ápolnia és gondoznia kellett a feleségének, s aki végül természetesen felgyógyult.

A női szerepek hagyományozódása a Pilárik családban nemcsak édesanyja és felesége életvitelén szemléltethető, hanem egyetlen felnőtt kort megelőző leánya, Anna életvitelén is, aki Ján Hadik evangélikus lelkész felesége lett. Apja fogságból való hazatérését követően meglátogatta a családot, és ezekkel a szavakkal köszöntötte apját: „a becületemet, a koronámat, a kincsemet, a legjobb ékszeremet újra visszaadta az Isten. Jó annak, aki az Istenre támaszkodik, mert senkinek nem kell szégyent érnie, aki benne hisz.” Az általa kimondott szavakból a kegyes életet élő, apjáért aggódó gyermek és a családjában látott női élethivatást folytató leány képe bontakozik ki, aki házastársul is evangélikus lelkészt választott, követve a család házassági szokásait.

A lutheranizmus női életvitelre vonatkozó elvárásait szemléletesen mutatják be a nők tiszteletére írott halotti prédikációk is. Ma már elég széles körben ismert, hogy a nem nemesi származású nők fölötti prédikációk kinyomtatásának szokása a németországi hagyományokkal van összhangban.⁴ Ezen hagyományok ragadhatóak meg az 1637–1711 között biblikus cseh nyelven kiadott gyászbeszédnyomtatványokban is. A teljes szövegkorpusz huszonegy nyomtatvány,⁵ amelyekben huszonkilenc halálesettel kapcsolatos negyvenegy halotti prédikáció olvasható.

4 KECSKEMÉTI Gábor és SZEKLER Enikő, „A magyarországi német nyelvű halotti beszédek kutatásának helyzete és egy korai szöveg tanulságai”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 112, 1. sz. (2008): 71–91; PAPP Ingrid, *Biblikus cseh nyelvű gyászbeszédek a 17. századi Magyarországon: A nyomtatott korpusz bemutatása és irodalomtörténeti vizsgálata*, *Historia litteraria* 34 (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2018), 68, 116.

5 KECSKEMÉTI Gábor, PAPP Ingrid és SZEKLER Enikő, *A magyarországi halotti beszédek adatbázisa*, hozzáférés: 2024.07.14, <http://itk.iti.mta.hu/kecskemeti/csv/index.html>.

Az egyetlen nemesi halott, Kateřina Zahrádecková szül. Sedlnická tiszteletére két nyomtatványt adtak ki,⁶ amelyekben három halotti beszéd jelent meg. Harmincegy sorolható ebből a polgári réteghez, közülük tíz beszéd íródott polgáraszonyról, kilenc tekintélyes polgárról, tizenkettő gyermekről (ezek öt leány- és öt fiúgyermek búcsúztatásakor hangzottak el). Csak hét halotti prédikáció köthető a papi réteghez tartozó halotthoz. Az elhunytak közül tizenhatan a női nemhez tartoztak, húsz önálló beszédet mondtak felettük; tizenhárman voltak férfiak, és szintén húsz önálló beszédet mondtak a tiszteletükre. Jelen tanulmányban csak két halotti prédikációt ismertetek, amelyek abban hasonlítanak Pilárik szövegéhez, hogy ugyancsak az érintett prédikátor közeli családtagjairól szólnak.

1638-ban Trencsénben került kinyomtatásra a Csehországból menekült lelkesnek, Adam Wolfiusnak egy-egy halotti beszéde saját anyósa és sógornője fölött.⁷ Az anyósa, Zuzanna Krušinová fölötti halotti prédikációban az eddig bemutatott módhoz igen hasonlóan kerülnek kifejtésre a női szerepek. A harmadik férje után Krušinovának nevezett 63 éves asszonyról szóló szöveg textusa Ábrahám feleségéről, a 127 esztendősen elhunyt Sáráról és halálának helyéről szól, és arról, ahogyan férje gyászolta és siratta őt (1Móz 23, 1). Wolfius két részre tagolja az e textusból kibontott mondanivalóját: előbb az ember haláláról és haldoklásáról beszél, majd pedig a halottak fölötti sírásról. A prédikátor természetesen azzal folytatja, hogy halálunk után csakis két helyre kerülhetünk: vagy a mennyország örök életébe, vagy a pokol örök halálába. Ezek közül a hitetlenek sorsa ez alkalommal nem kerül kifejtésre, csakis a hívőket elérő kegyelem körülményeit részletezi. Ide tartozik, hogy az igazak nevei fel vannak jegyezve az Úristennél, és életük éveit is megszámlálták. Wolfius külön figyelmet szentel annak a körülménynek, hogy míg sem Éva, sem Szűz Mária éveinek számáról nem szól a Szentírás, addig Sára életkorát pontosan feljegyezték. Ez különös jutalom a férjéhez való hűsége, önmagához való mértékletessége és az Istenhez való ájtatossága miatt. E kijelentés miatt persze nyomban további részletezésbe is bele kell bonyolódnia, hiszen – mint írja – azt kérdezhetné valaki, hogy eszerint Sára szentsége talán Éváénál és Szűz Máriáénál is nagyobb volt-e. Szó sincs erről, inkább azért maradt el az ő koruk feljegyzése, mert büntetlenül alkotta meg őket az Úr, egyikük ebben a büntelenségben mindvégig megmaradt, míg másikuk elveszítette ugyan ezt a kegyelmet, ám vele kapcsolatban meg nem akadt olyan feljegyzésre méltó külön esemény, mint Sára életében, aki különleges isteni kegyelemként kilencven évesen szült fiút Ábrahámnak. A prédikátor szerint sokféle földi életpálya lehetséges,

6 RMNy 2152, 2155.

7 RMNy 1754.

nyomorúságos éveink számát mind számon tartják, de csak a halálunk utáni élet lesz igaz és tartós. Ez viszont a földön leélték tételes elszámolásából következik, akárcsak a kiadások és bevételek pénzügyi elszámolása. Az isteni fizetség alapelvét rögzítő latin mondat eredete nem nevezhető szokványosnak a 17. század protestáns prédikációirodalmában: Jacobus de Voragine *Sermones aurei* című gyűjteményének *De tempore* részéből való, a húsvét utáni harmadik vasárnap második sermójából.⁸ A halott korának és a halál időpontjának a feljegyzése mellett még az is magyarázatot érdemel a prédikációban, hogy a Szentírás Sára vándorlásának helyszíneit és halálának helyét is pontosan megjelölte. Különleges kegyelem, hogy ez éppen Hebron városában történt, ahol később Ábrahámot, Izsákot, Jákobot és más tisztes embereket is sírba helyeztek. A Wolf által búcsúztatott aszszonyt is saját honában, Morvaországban temetik el, de egyébként is bárhol hal meg az ájtatos, nem halhat meg olyan helyen, ahol ne keressék fel jövődöbéli feltámadásakor. A prédikátor jelentőséget tulajdonít még annak a bibliai megfogalmazásnak is, hogy Sára halála után Ábrahám „beméne” hozzá, hogy meggyászolja őt. Ebből arra következtet, hogy a hozzátartozók nem voltak állandóan és folyamatosan a haldoklók mellett, hanem szükség esetén átmenetileg magukra hagyhatták őket. Ábrahám valószínűleg a gazdaságának szükségletei miatt volt távol, vagy csak a sátrába ment át, hogy Sáráért imádkozhasson. Mindenesetre ha fizikailag távol kerülünk betegünkől, nem jelenti azt, hogy gondolatainkból is eleresztenénk, az Isten pedig feltétlenül jelen marad nála és bevégzi művét. Dareiosz perzsa király már abban is vigasztalást talált, hogy halálos sérülésében és utolsó órájában Polüsztratosz makedón harcossal sikerült beszélnie.⁹ Mennyivel inkább bőséges vigasztalást érezhet az az ájtatos, aki halála órájában Krisztus jelenlétét érzi. Sárával bizonyosan ez történt, hiszen nagy dicséretére szolgál már a halálának körülményeit részletesen megörökítő és számára halhatatlan emlékezetet biztosító bibliai szöveghely is.

A prédikáció második része tovább értelmezi a bibliai igehelyet. Ábrahám gyászolta és siratta Sárát. Az élők sírása a halottak fölött ember voltunk és nyomorúságunk bizonyítéka. Szent Ambrus úgy fogalmazott, hogy a könnyek gyakran megkönnyebbítik az elmét, meglágyítják a szívet és vigasztalják a szomorúságot.¹⁰ Szent Ciprián tanítása szerint azonban nem kell reményvesztetten siránkoznunk

8 Voragine szövege: „omne tempus nobis impensum requiretur a nobis qualiter sit expensum.” Lásd például Augsburg–Krakkó, 1760, 126.

9 Dareiosz halálának ezt az epizódját egyaránt megörökíti Plutarkhosz Nagy Sándor-életrajza (43) és Quintus Curtius Rufus Sándor-regénye (az 5. könyv végén).

10 A latin idézet alapján könnyű dolog az egyházatya szövegét azonosítani: *De obitu Valentiniani consolatio* 38; PL 16, 1371.

szeretteink fölött, hiszen nem elveszítettük őket, hanem csak magunk előtt bocsátottuk.¹¹ Ábrahám is könnyeket ontott drága Sárája fölött. Nem mintha kétségei támadtak volna üdvözülése felől, hanem mert – magával és mindannyiunkkal együtt – bűnös embernek tartotta, és megalázkodott könnyeivel, könnyeiben keresett megkönnyebbülést és kifejezte halott felesége iránti szeretetét. Ugyanilyen okok miatt sírt és jajgatott felesége halála fölött Jan Krušina. Pedig neki könnyebb lehet a lelke Ábraháménál, hiszen házához visszatérve sikerült életben találnia feleségét, akivel még válthatott néhány szót. Ugyanakkor nehezebb is a helyzete Ábraháménál, mert nem tudta kiragadni társát a hirtelenül reá nehezedeő halál kezéből, és az orvosságnak, amelyet elkészíttetett és elhozatott, semmiféle hasznát nem látta. Saját kezeivel zárta le kedvese szemét, amiben sokkal szerencsésebb volt Ábrahámnál. A fájdalmasan hiányzó társhoz most azokat a szavakat intézheti, amelyeket a poéta leírt, aki nem más, mint Ovidius, az idézett hely pedig az *Epistolae ex Ponto* elégikus érzelmekkel telített helye (1, 5, 5–6). A szomorú férj-jel együtt sír a négy hátrahagyott gyermek is, ahogyan a csibék vágynak a tyúk után, a báránycsirkák az anyabárány után. Legdrágább anyjuk, aki fájdalommal hozta őket a világra, gondosan nevelte, hűségesen gondozta, az ájtatossághoz szorgalmasan vezette és az erényekre gondosan tanította őket, férjével együtt óvta őket, miként a sas a szárnyaival. Hosszú és bensőséges fohással ér véget az egyedi vonásokban gazdag, terjedelmes prédikáció.

Ugyanebben a temetési nyomtatványban adták ki a Zuzanna egyik leánya, Wolfius feleségének leánytestvére, Johanna Romentzová fölötti, két évvel korábbi prédikációt. Johanna halála különleges prédikátori feladat elé állította sógorát, Adam Wolfiust. A prágai származású Matěj Romenetz pap leánya ugyanis 27 éves korában halt meg, de 16 évi nehéz betegség után. Hosszú betegsége azok közé a bibliai személyek közé tette besorolhatóvá a halottat, akiknek sokévi tartós betegeskedéséről és esetleg csodás gyógyulásáról olvashatók narrációk a bibliai könyvekben. A hajadonként, szűzleányként megért haláleset olyan homiletikai alkotásmódot hozott a felszínre, amely nem a halott életkorának felel meg, hanem a betegség beállta időpontjának, tehát inkább egy tizenegy éves gyereklány ábrázolási mintáit követi. Wolfius az *Énekek énekéből* választott textust prédikációjához (2, 10–13). Már ez a választása világosan jelzi, hogy a szerencsétlen sorsú leányról mint Krisztus által eljegyzett szűzről gondolkodott, akit vőlegénye most menyegzői házába vezet. Egy rövid kitérő erejéig arról is szó esik a textusmagyarázat bevezetésében, hogy a hívogató vőlegény szavának követése, a házába való visszatérés a vándorlással töltött földi élet szükségképpen befejezése

11 A forrásjelzés nyomra vezet: a *De mortalitate* 20. szakaszát idézi a prédikátor; PL 4, 596.

is, és a földi életet a peregrinációval azonosító kitételben nem lehet nem észrevenni a cseh menekültek élethelyzetére tett utalást. A magyarázat két témát fejt ki a textus kapcsán: azokat a körülményeket, amelyek a világból való távozásra készíthetnek, és azokat az örömforrásokat, amelyek az úton várják a kiválasztottakat. A távozásra motiváló körülmény maga a hívogató személye. Krisztus a legmértősebb, a legkegyelmesebb személy, akinél kedvesebb vőlegényről Johanna sem gondolkodhatott volna életében. Hívását hallva frissen kell cselekednünk, habozás és késlekedés nélkül követnünk kell elhívásunkat. Annál készségesebben követhetjük a felszólítást, mert az a dicsőségben való részvételre hív bennünket. Így tanácskozott Johanna is Krisztussal a Szentírás gyakori olvasása által, és nyert bizonyosságot az ígéretek tartalma felől. A textus analízisének következő pontja kifejezetten retorikai megfigyeléseket tesz. Ha az ember megpróbálja valamire rábeszélni a hozzátartozóját, akkor úgy formálja a beszédét, hogy szava kedves legyen a hallgató szívének, és az szívesen hajolják az előadottak szerint. Ilyen *captatio benevolentiae* jegye az Énekek éneke idézett szöveghelyén, hogy a megszólítás Krisztus szerelmeséhez, mátkájához, szépéhez szól. Más alkalmakkor Krisztus olyan megszólítással fordult híveihez, amelyben őket barátainak nevezte, ismét más alkalmakkor galambként utalt szelíd, egyszerű lelkükre. Ilyen galambként bánt Johannával is, jó minőségű búzával és Izrael forrásaiból származó tiszta vízzel elégitette meg, szárnyait pedig olyanná formálta, hogy elmenekülhessen erős vadászai elöl. A szépségre tett utalás nyilván nem a külsőleges és igen mulandó testi szépségre vonatkozik, hanem az ájtatosok lelkére. A szép lelkű Johanna az Úr barátnéja, galambocskája és szép szüze volt tehát, aki vendégségre hívatott a barátjához és biztonságot talált nála. Külön jelentősége van még annak a grammatikai megfigyelésnek is, hogy a felsorolt megszólítások birtokos személyjellel vannak ellátva, hogy tehát Krisztus ezen a jelölt módon is magának tekinti azt a személyt, akihez meghívását intézi. Ha pedig ők az övéi, akkor a halálnak sem engedi át őket soha többé, hanem megtartja őket az örök életre.

Összegzésül elmondható, hogy a bemutatott szövegek az evangélikus prédikátorok íráshasználatán keresztül láttatják a hozzájuk közel álló női családtagokat. Pilárik magától értetődő természetességgel beszél a nőket meghatározó szerepekről. A művében szereplő nők szóbeli megnyilvánulásaikban is a lutheranizmus által ideálisnak tartott szerepeket testesítik meg. Ugyanígy Adam Wolfius prédikációjában, aki emléket akart állítani elhunyt családtagjai számára, ezért felhasználta mindazokat a retorikai és homiletikai szövegalkotási eljárásokat, amelyeket lelkészi munkája során begyakorolt és nagyon jól ismert. Anyósát, Zuzanna Romentzovát, akiről megtudjuk, hogy tisztaság és családanya volt, egész életében aggódo figyelemmel óvta és segítettette gyermekeit, a bibliai mitizáció eszkö-

zeit felhasználva Sára alakjával feeltette meg. Másik prédikációjában homiletikai normasértéssel, de a körülményeknek megfelelően temeti el sógornőjét, Johanna Romentzovát. Gyereklányként parentálja, aki a rá nehezülő komoly betegsége miatt nem teljesíthette be a társadalmilag elvárt női hivatását.